

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
„ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”**

ЛЕБЕДИНСЬКА Марина Олександрівна

УДК 37.015.31:78:[7.033.2:2-53/-56]94(477)"085/134"(043.3)

**ВІЗАНТИЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
В ЦЕРКОВНІЙ ОБРЯДОВOSTІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
01 – Освіта / Педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Старобільськ – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
Цебрій Ірина Василівна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
професор кафедри всесвітньої історії
та методики викладання історії.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Сташевська Інна Олегівна,
Державний заклад „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”
(м. Старобільськ), директор навчально-наукового
інституту культури і мистецтв;

кандидат педагогічних наук, старший викладач,
Мірошниченко Віталій Григорович,
Полтавський інститут бізнесу приватного
вищого навчального закладу „Міжнародний
науково-технічний університет імені академіка
Юрія Бугая, завідувач кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться 26 червня 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 у Державному закладі „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” за адресою: 93012, Луганська обл., м. Рубіжне, вул. Будівельників, 30-В, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1.

Автореферат розіслано «25» травня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Мордовцева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасному етапу розвитку педагогічно-мистецьких систем України властиві дві протилежні тенденції: прагнення до оновлення форм і змісту виховання, орієнтація на інновації, що пов'язано з інтеграцією України до європейського освітнього простору; бажання зберегти українські національні традиції виховання та при цьому не втратити зв'язок із європейськими.

Зважаючи на те, що виникнення системи шкіл у Київській Русі зумовлене прийняттям християнства за візантійським зразком і необхідністю підготовки не лише вітчизняних державно-церковних діячів, а й професійних півчих, витoki релігійного музичного виховання є доцільним поєднанням пізньогрецьких і національних традицій. Підготовка музикантів у школах доби Київської Русі для свого часу була фундаментальною й визнаною у всьому європейському просторі. Саме завдяки поєднанню цих традицій у сучасній Україні склалися найвизначніші музикознавчі та виконавські школи – інструментальні, хорові, вокальні та ін.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.) де увагу зацентовано на виявленні «світоглядних і громадянських якостей» майбутнього фахівця та передачі молодому поколінню кращих традицій минулого, особливого значення набуває інтенсивний пошук шляхів у дослідженні витоків естетичного виховання й художньої освіти в навчальних закладах. Це безпосередньо стосується й музичного виховання дітей, бо саме вони визначають майбутнє нації та її культуру.

Дослідження спадковості традицій візантійського музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі ми розглянули за хронологічним принципом у трьох географічних площинах. *Першу площину* репрезентують праці представників європейської історіографії (К. Алландський, Б. Аппель, Я. Бізен, Р. Бредле, Е. Веллес, М. Егліс, Ж. Пітра, М. Хрісапхес), які вказали на спільні риси грецького розпіву та ранньогригоріанського хоралу й схожість тенденцій у музичному вихованні Візантії та Риму. Протилежної думки дотримуються грецькі вчені (Д. Кономос, І. Трагодістес), доводячи відмінності музичного розвитку й традицій виховання Візантії та Риму, визначальний вплив Візантії на духовну культуру Київської Русі.

До *другої площини* увійшли розвідки вітчизняних дослідників (С. Бабишкін, С. Безклуба, М. Грушевський, І. Жиленко, Л. Калашников, Д. Козак, І. Крип'якевич, Л. Куликова, В. Мельник, М. Оксіук, Д. Разумовський, В. Різун, І. Сташевська, П. Толочко, А. Хрустальова, А. Шевельов, В. Яременко, А. Яртись та ін.), що розкривають різні аспекти культурного впливу Візантії на Київську Русь (походження нотації, знаменного співу, внесок у музичне виховання парафіян Отців Східної церкви, успадкування візантійських традицій виховання, діяльність греків-наставників у Києві, залежність Київської митрополії від Візантійської, питання трансплантації чи «діалогу» культур тощо).

Третю площину формують праці представників російської історіографії (XIX ст. – С. Аверенцев, А. Мартинов, В. Несмелов, А. Преображенський, В. Преображенський, Н. Стемповський, Д. Тихомиров; XX ст. – О. Апраксина,

Б. Асаф'єв, М. Бражник, Є. Герцман, В. Ільїн, А. Спаський, А. Лебедев, Д. Лихачов, Т. Ліванова, В. Металлов, С. Нікольський, Ф. Успенський, П. Щегольов; ХХІ ст. – Є. Долинська, В. Лозинська, Л. Рапацька). Учені доводять унікальність візантійської музичної культури та її вирішальний вплив на релігійні вподобання й хорову культуру східних слов'ян, спосіб їхнього мислення. У цій площині особливої уваги заслуговують дослідження методичного характеру (О. Мещерякова, О. Овсянникова) та історико-музикознавчого напрямку (Н. Гроссу, Л. Кондрашова, І. Соколов, О. Хіловська).

Незважаючи на достатню кількість праць, що з'ясовують цю проблематику, мало таких, де б церковна обрядовість Київської Русі розглядалася в контексті досягнень у музичному вихованні, не визначено спільне й відмінне у візантійській та києворуській музичних культурах, не проаналізовано потенційні можливості використання візантійського досвіду музичного виховання в сучасних умовах.

Аналіз архівних документів, стародруків релігійного змісту, порівняння досліджень науковців, осмислення позитивного досвіду «діалогу» візантійської та києворуської культур дали змогу виявити *суперечності* між:

- винятковим значенням духовної хорової музики в моральному вихованні християн у Візантії та Київській Русі й невизначеністю щодо музичного християнського виховання як консолідуючого початку на сучасному етапі реформування національної системи освіти;
- музикою як обов'язковою дисципліною на всіх рівнях навчання у Візантії та Київській Русі й відсутністю цього компонента в системі вищої професійної освіти в сучасній Україні;
- системою музичного виховання у Візантії та Київській Русі, спрямованою на всебічний розвиток освіченої духовної людини, і звуженим розумінням місії вчителів музичного мистецтва в дошкільній, шкільній та вищій освіті.

Таким чином, недостатня дослідженість візантійських традицій музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі, потреба цілісного наукового аналізу позитивного досвіду виховання християнина, необхідність розв'язання низки суперечностей уможливили визначення теми дисертації **«Візантійські традиції музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі»**.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах теми «Єдність теорії і практики у підготовці бакалаврів та магістрів в умовах реформування освіти України» (державний реєстраційний номер 0117U003226) науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Тему дисертаційної праці затверджено вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 11 від 26.05.2016 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 5 від 14.06.2016 р.).

Мета дослідження полягає у виявленні й обґрунтуванні візантійських традицій музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі та визначенні шляхів використання історико-педагогічного досвіду в сучасних умовах.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначити наукові підходи та основні площини дослідження візантійської й давньокиївської традицій музичного виховання;
- 2) розкрити передумови становлення традицій християнського музичного виховання;
- 3) обґрунтувати теоретико-практичні засади музичного виховання у Візантії IV – IX ст.;
- 4) з'ясувати місце традицій візантійського музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі та виділити етапи їхнього впровадження в систему київської освіти;
- 5) виявити спільне та відмінне в традиціях музичного виховання і церковній обрядовості Візантії і Київської Русі;
- 6) показати дієвість києворуських традицій музичного виховання на сучасному етапі розвитку освіти в Україні.

Об'єкт дослідження – освітньо-виховні процеси в східнохристиянському просторі (IV – XII ст.).

Предмет дослідження – візантійські традиції в музичному вихованні та церковній обрядовості Київської Русі.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання завдань дослідження застосовано комплекс методів: історико-ретроспективний, що дав змогу простежити явище від його зародження до занепаду й з'ясувати взаємозв'язок культур; термінологічної селекції – з метою уточнення окремих музичних термінів, що використовувалися в середньовічній Візантії та Київській Русі; реконструкції – для відтворення історичних подій у «діалозі» візантійської та києворуської культур у межах предмета дослідження; метод тагорії – для розуміння символічного смислу Біблії в епоху візантійської патристики; хронологічний – для дослідження освітніх процесів у розвитку, зіставлення теоретико-практичних основ візантійського й київського музичного виховання; біографічний метод – для характеристики життя та творчості середньовічних візантійських і київських церковних діячів; метод джерелознавчої критики – з метою правильного розуміння архівних документів і стародруків, для перевірки достовірності джерельної інформації.

Хронологічні межі дослідження охоплюють IV – XII ст. *Нижня межа* – кінець IV ст. – пов'язана з обґрунтуванням теоретико-практичних засад музичного виховання та визначення «чину літургії» у творах Іоанна Златоуста («Тлумачення на VII і XVI Псалми», 391 р., «Бесіда на 41 псалом», 397 р.), на основі яких відбувається становлення музичного компонента християнської освіти (основоположних принципів, методів і форм організації навчально-виховного процесу). *Верхня межа* – середина XII ст. – обумовлюється завершенням формування традицій церковної обрядовості Київської Русі на засадах візантійського музичного виховання в діяльності перших митрополитів-русинів (Іларіона Київського «Слово про закон і благодать», 1037 – 1050 pp., Климента Смолятича «Послання митрополита Климента пресвітеру Хомі», 1140 р.).

Джерельна база дослідження відповідає специфіці теми та складається з 324 літературно-наукових праць і 59 архівних справ. Основу становлять

візантійські та давньокиївські джерела IV – XI ст. Перша група першоджерел представлена візантійськими офіційними церковними документами, що регулювали правила й структуру церковного співу, визначали вимоги до виховання півчих («Правила Святого Вселенського Шостого Константинопольського собору» (681 р.); «Єрусалимський типікон» Сави Освяченого (V ст.); «Тлумачний Типікон» у «Студійському Статуті» (Уставі) (IX ст.); «Чернецький Статут» (Устав) Василя Великого; «Роз'яснення Божественної Літургії раніше освячених Дарів» (IX ст.) Феодора Студита; «Статут з Богом внутрішнього устрою Студійського монастиря» (Устав) (X ст.).

Другу групу візантійсько-київських першоджерел формують твори виховного музично-теоретичного характеру, де значна увага приділялася музичній підготовці та музичному вихованню церковних півчих (Іоанн Златоуст «Про церковний спів» (кін. IV ст.); Григорій Нісський «Тлумачення Пісні Пісень. Бесіди про молитву Господню», «Бесіди про блаженство. Про життя Мойсея Законодавця або про досконалість у чесноті. Послання про життя св. Макрини» (кін. IV ст.); Василій Великий «Розрада хворому. Тлумачення на книгу пророка Ісаї. Бесіди на Псалми» (друга пол. IV ст.); Іоанн Дамаскін «Джерела знання» (2-й і 53-й розділи – «Церковний спів» і «Проти ересей»), розділ «Виклад і пояснення віри» з трактату «Про православну віру», «Послання про Трисвяту пісню. Три слова на захист іконошанування» (сер. VIII ст.); Феодір Студит «Велике Оглашення. Мале Оглашення» (перша чверть IX ст.); Нестор «Житіє преподобного отця нашого Феодосія, ігумена Печерського монастиря»; Кирило Туровський «Притчі про душу і тіло» (близько 1170 р.); Климент Смолятич «Послання Хомі пресвітеру. Повчання про любов» (1147 р.); Іларіон Київський «Молитва до Бога усієї землі нашої. Похвала християнству» («Слово про закон і благодать»); «Про прихід майстрів церковних із Царгорода до Антонія та Феодосія» («Києво-Печерський Патерик»).

Третя група представлена музично-поетичними творами видатних представників візантійсько-київської Церкви (Роман Сладкопівець «Кондак святим і чудотворцям Безсрібникам Косьмі і Даміану на 1-й день листопада», «Кондак на день Воздвиження чесного і Животворящого Хреста Господнього», «Кондак святим трьом отрокам на 17-й день грудня»; Іоанн Дамаскін «Канон сповідання віри», «75 канонів Мінеї», «15 канонів Октоїха», «138 стихир на подібний», «13 заупокійних стихир»; Феодір Студит «Гімни (кондаки) з «Священного зібрання» Ж. Б. Пітри»; Андрій Критський «Великий канон»; візантійсько-київські співочі абетки).

До четвертої групи ввійшли епістолярні твори діячів візантійсько-київської церкви про духовно-моральне виховання та професійну підготовку півчих (Григорій Нісський «28 листів»; Іоанн Златоуст «Листи до Олімпіади»; Феодір Студит «Листи до різних осіб»; Василій Великий «Лист до брата Григорія»).

Використані документи й матеріали Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського (Відділ рукописів, м. Київ); архіву Києво-Печерської лаври (ф.128); бібліотеки Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (м. Київ); архіву Полтавського музичного

училища імені М. В. Лисенка (ПМУ, м. Полтава); Обласної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського (м. Полтава); приватного архіву О. Антонюка (м. Полтава), Наукової бібліотеки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (фонд образотворчих і нотних видань); Державної бібліотеки Російської Федерації (ф. 173.I, 304.II), Державного архіву літератури та мистецтва Російської Федерації (ф. 29, 141, 195, 228, 483, 745, 1346).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* визначено підходи до дослідження візантійської традиції музичного виховання та її спадщини в церковній обрядовості Київської Русі (порівняльний, історико-типологічний, антропософічний, персоніфікований, культурно-антропологічний, герменевтичний, культурологічний, андрагогічний, генералізуючий, джерело-орієнтований); розкрито передумови становлення традицій християнського музичного виховання (соціально-економічні, етнокультурні, культурно-політичні) та відповідні їм тенденції (зворотні й зустрічні) у релігійному житті східнохристиянського простору; обґрунтовано теоретико-практичні засади музичного виховання у Візантії IV – IX ст. (ідеї музичного виховання – виховання людини духовною музикою, родинне музичне виховання, музичне виховання на духовних піснеспівах, «винятковість місії людини»; принципи – багаторівневність, вимогливість, системність, поступовість і послідовність, орієнтація на художнє виховання школярів, полімовність, дискусійність, орієнтація на грецьку освіту та гуманітарні науки, імпровізаційність; методи – діалог й полілог, коментарі до художніх творів та екфраз, імпровізаційних схед, заучування, імпровізації, мнемонічні прийоми тощо); з'ясовано місце візантійської освітньої спадщини в церковній обрядовості Київської Русі (теорія «трансплантації та діалогу культур»), виділено етапи її впровадження в систему київської освіти (протовізантійський, києво-візантійський, київський) та виокремлено критерії для її виявлення (комунікаційний, історико-географічний, мотиваційно-ціннісний, когнітивний та рефлексивний); схарактеризовано спільні (зміст музичного виховання, поважне ставлення до церковного співу й музичного виховання, турбота церкви й держави про підготовку хористів-професіоналів) та відмінні (багаторівневність музичного виховання у Візантії й її відсутність у Київській Русі, київські інтерпретації візантійського музичного тексту, пріоритет сімейного виховання над шкільним у Київській Русі на відміну від Візантії) риси музичного виховання у Візантії та Київській Русі; показано дієвість києворуських традицій музичного виховання на сучасному етапі розвитку освіти в Україні (музичне виховання дітей у дошкільних закладах освіти, у системі вищої педагогічної освіти).

Удосконалено уявлення про цілісну модель візантійського музичного виховання та наявність її складників у сучасній музично-педагогічній науці (поєднання індивідуальних і групових занять, висока духовність хорового мистецтва).

Подальшого розвитку набули тлумачення понять «традиції візантійського музичного виховання», «трансплантація культур», «діалог культур», положення про дієвість візантійських традицій музичного виховання на сучасному етапі.

До наукового обігу *введено* 44 маловідомих джерела з Бібліотеки Святої Успенської Києво-Печерської Лаври та 59 архівних документів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його положення й висновки можуть бути використані для подальших історико-педагогічних, культурологічних і музикознавчих наукових досліджень; для вдосконалення й розширення змісту навчальних курсів з історії музики та історії української педагогіки й культури. Матеріали дослідження покладено в основу посібників «Історія музики від найдавніших часів і до середини XVIII ст.» (автори І. Цебрій і М. Лебединська) та «Теоретичні засади Візантійської культурної спадщини в музичному вихованні Київської Русі»; розроблено авторський методичний комплекс «Візантійська музична спадщина в хоровій культурі Київської Русі», що містить програму, семінарські заняття та методичні рекомендації, завдання самостійної роботи, тести й питання до заліку. Методичний комплекс можна використовувати в процесі фахової підготовки студентів музично-педагогічних і культурологічних спеціальностей у закладах освіти III – IV рівнів акредитації, у системі післядипломної педагогічної освіти та дистанційної освіти.

Основні результати дисертації упроваджено в навчальний процес Київського національного університету культури і мистецтв (довідка № 905-03 від 23.06.2017 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського (довідка № 831 від 19.06.2017 р.), Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-645 від 20.09.2017 р.), Полтавського інституту бізнесу (довідка № 223 від 04.10.2017 р.), Павлоградської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 9 (довідка № 743 від 31.08.2017 р.), Диканської гімназії імені М. В. Гоголя (довідка № 165 від 25.05.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. У посібнику та статті, опублікованих у співавторстві з І. Цебрій, здобувачеві належать розділи з історії візантійської та української давньої музики, обґрунтування спільного й відмінного у візантійському і давньокиївському музичному вихованні, визначення його змісту та специфіки в епоху раннього Середньовіччя.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях ученої ради, кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; оприлюднені на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «The IAFOR International Conference on Education» (Dubai, 2015), «Музика і християнські цінності» (Полтава, 2015); *всеукраїнських* – «Політехнічна освіта як засіб забезпечення ринку праці в Україні» (Полтава, 2014), «Упровадження основних положень закону України «Про вищу освіту» як засіб забезпечення європейського рівня діяльності вищої школи» (Полтава, 2015), «Культурні практики як чинник соціокультурної модернізації сучасного українського суспільства» (Полтава, 2015), «Інноваційність в освіті: пошуки і перспективи розвитку» (Полтава, 2016); «Епоха Реформації та сучасна Україна» (Полтава, 2017), «Академічна культура дослідника в освітньому просторі» (Суми, 2017); *регіональних* – теоретико-практичний семінар викладачів спеціалізованих мистецьких навчальних закладів

і майстер-клас з курсу історії мистецтва та театральної майстерності (Харків, 2013); «Становлення та розвиток професійної європейської музики: духовно-моральний і релігійний аспекти» (Полтава, 2015).

Публікації. Основні положення і результати дослідження відображено в 19 працях: із них – 2 навчальні посібники, 1 методичне видання, 7 публікацій у фахових виданнях, 3-поміж яких 3 статті надруковано в наукометричних виданнях, 2 – в іноземних виданнях, 9 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури (383 найменування, з них іноземною мовою – 26), 17 додатків на 22 сторінках, 12 рисунків на 7 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 254 сторінки, основного тексту – 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету й завдання, розкрито об'єкт, предмет і методи дослідження, схарактеризовано хронологічні межі наукової роботи, висвітлено зв'язок з науковими планами й програмами, представлено джерельну базу, доведено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, відображено форми апробації й упровадження результатів дослідження в практику.

У першому розділі **«Теоретичні та історико-педагогічні засади дослідження візантійського музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі»** визначено наукові підходи та основні поняття дослідження, виділено теоретико-географічні площини зарубіжної та вітчизняної історико-педагогічної думки, показано передумови становлення традицій християнського музичного виховання.

З'ясовано, що проблема візантійських традицій музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі має комплексний характер, що й зумовлено значною кількістю наукових думок щодо її дослідження, розуміння теоретичного змісту та можливостей використання найдоцільніших її елементів на сучасному етапі розвитку середньої й вищої вітчизняної освіти. Основними науковими підходами є історико-порівняльний, історико-типологічний, антропософічний, персоніфікований, культурно-антропологічний, культурологічний, андрагогічний, генералізуючий, джерело-орієнтований.

Визначено, що методолого-теоретичні засади візантійської духовної спадщини в культурі середньовічної Київської держави в нашому дослідженні базуються на розумінні основних категорій (музична освіта, музичне виховання, музичне навчання, музична медієвістика, музично-емоційний вплив, теорія «трансплантації», церковна обрядовість та ін.), а також здійснено термінологічний аналіз, у межах якого модифіковано теоретичні поняття тієї епохи, узгоджені із сучасною теорією й практикою музичного виховання. Такими поняттями є: знаменний розспів, азбуки, фітники, акламації, евфемії, поліхромії, канони, кондаки, крюки, знамена, плагальні та автентичні гласи, невменна та екфонетична

нотація, піфагорейсько-платонівська традиція, доместики, апологетика, григоріанський спів, дидаסקали, погласиця, скрипторій, «стовп», «lectio sollemnis» та ін.

Дослідження, які з різних боків розкривають проблему успадкування традицій візантійського музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі, ми поділили на три площини, що визначили за хронологічним і географічним принципами: 1) розгляд цих питань представниками європейської історіографії – науковцями Болгарії, Сербії, Німеччини та Італії (Б. Аппель, Я. ван Бізен, Е. Веллес, Ж. Пітра, Д. Кономос та ін.); 2) аналіз поглядів вітчизняних учених (М. Грушевський, І. Крип'якевич, М. Оксіук, Д. Разумовський, В. Різун, І. Сташевська, П. Толочко та ін.) на походження нотації, знаменного співу, внеску в музичне виховання парафіян Отців Східної церкви, на успадкування рис візантійського виховання; 3) домінування цієї теми серед представників російської історіографії (С. Аверенцев, А. Преображенський, В. Преображенський, Б. Асаф'єв, Д. Лихачов, Т. Ліванова та ін.), що бере свої витoki із середини ХІХ ст. Це дає можливість зробити висновок, що вказана проблема потребує подальшого наукового вивчення в усіх її напрямках.

Аналіз соціально-економічного, культурно-політичного, релігійно-духовного життя Візантійської імперії напередодні прийняття Християнства та в перші його століття дозволив виявити основні передумови становлення музичного виховання духовно-релігійного напрямку. Соціально-економічні передумови були пов'язаними зі змінами в житті самої християнської общини, до якої почали залучатися заможні громадяни візантійського суспільства. Вони були спроможними виділяти кошти на внутрішні справи життя общини, що призвело до виникнення й збагачення візантійських монастирів і до занепаду кіновійських християнських громад. У цьому аспекті ми простежуємо наступні тенденції: залучення в сферу дії раннього Християнства середніх і заможних станів населення; переосмислення виховання «духовної людини», яка б володіла основами християнського співу.

Культурно-політичні передумови становлення християнського музичного виховання пов'язані з тим, що Візантія як останній осередок попередньої грецько-римської культури в умовах «глухого» варварського оточення була зобов'язана стати «ідеалом» Християнської держави, політичним орієнтиром, визначеним прикладом відносин Церкви та держави. Це призвело до таких тенденцій в культурно-політичному житті, як переосмислення розуміння «освіченої людини», вихованої на засадах Біблії та церковної християнської музики; ствердження монастирів як осередків культури й музичного виховання. Християнство змінило й саме розуміння призначення храмового співу та манери виконання, що сприяло виникненню нової теорії музичного виховання.

Тому тут спостерігаємо суто професійні тенденції: *зміни звуковедення та звуковидобування при виконанні християнських піснеспівів.*

Дослідження життя етнічних спільнот, які населяли Візантійську імперію, дозволило нам виділити *зворотні* (повернення до старої храмової культури з її підготовкою та вихованням музикантів-професіоналів) і *зустрічні тенденції* (принципово інші віяння в духовній музичній культурі, або реноваційні зміни в старій) у становленні християнського музичного виховання. До зворотних

тенденцій ми відносимо орієнтацію на напрацювання музикантів єгипетських храмів, тенденцію до використання храмової культури Сирії та Вірменії, залучення пізньоримської храмової музичної культури. Зустрічні (нові тенденції) полягали в збереженні форми псалмодіювання й зміні його змісту, у створенні системи «теоретико-мнемонічних» методичних порад, розробці нової теорії музики з частковою зміною змісту та призначення.

У другому розділі «**Візантійська система музичного виховання в IV – X століттях**» проаналізовано провідні ідеї виховання «духовної людини» у Візантії, виокремлено основоположні принципи музичного виховання у візантійських навчальних закладах, визначено зміст, методи та форми організації навчально-виховного процесу в рівневих школах Візантії.

Аналіз доробків святих Отців Церкви, богословів і церковних діячів дозволив вирізнити такі педагогічні ідеї навчання та виховання «духовної людини» в середньовічній Візантії: *ідея виховання людини духовною музикою*, що передбачає виховання людини з християнськими життєвими орієнтирами та моральними нормами, відповідно до яких музика поділяється на шкідливу й корисну (тобто духовну), а духовна музика, духовні піснеспіви є способом донесення до широкого загалу ідеологічних постулатів, підкреслення сенсу Святого Письма; *ідея родинного музичного виховання*, метою якого є формування високоморальної людини, здорової тілом і душею, адже музика супроводжувала людину від народження, коли мати чи годувальниця заспокоювала малюка співом, під час молитви перед трапезою, вона прищеплювала моральні устої, впливала на характер підростаючого покоління, лише духовна (не світська) музика мала позитивне виховне значення, як стверджували візантійські християнські педагоги; *ідея виховання на великій кількості різноманітних духовних піснеспівів* належала Іоанну Златоусту, що вказував на чільне місце духовної музики в щоденному житті людини, слово Боже й музика мали бути постійно на устах, навіть коли віруючий до кінця їх не розумів, та через певний час мав обов'язково їх осягнути, а спів, на думку Великого вчителя, не потребував особливого місця й часу, можна співати навіть подумки; *ідея «виняткової місії людини»* завдяки церковному співу наголошувала на тому, що лише людина з-поміж усіх істот за допомогою слова та музики здатна виражати свої почуття, в церковному співі люди уподібнюються ангелам; *ідея виховання в «любіві»* (Климент Олександрійський «Педагог») передбачала наслідування педагогом прийомів і методів впливу, які використовував Ісус. Климент засуджував світську інструментальну музику й вивів *ідею винятковості впливу співу a capella*; в історії розвитку Візантійської освіти простежується *ідея «дуалістичного» й «моновиховання» дітей*, коли спостерігалось протистояння двох напрямів у поглядах Отців Церкви та наставників; представники «дуалістичного» напрямку (Максим Сповідник, Іоанн Дамаскін, патріарх Фотій, Михайло Пселл) обґрунтовували й практикували у своїй діяльності гармонійний і всебічний розвиток людини завдяки поєднанню світського й духовного компонентів у навчанні та вихованні дітей; прибічники ж «моновиховання» (Симеон Новий Богослов, Григорій Палама) відстоювали суто монастирське морально-релігійне навчання, відкидаючи в ньому все світське. Отже, «нові» ідеї виховання «духовної людини», які стали підґрунтям тогочасної освіти, можуть бути використаними й сучасними педагогами.

Дослідження системи музичного виховання у Візантії дозволило зробити висновок про три групи принципів, на які спиралася теоретична надбудова музичного виховання у Візантії. До *загальних* принципів навчання й виховання відносимо: принцип цезарепапізму, принцип багаторівневості в музичному навчанні й вихованні, принцип вимогливості, принцип системності, поступовості та послідовності, орієнтація на художнє виховання школярів, принцип полімовності, принцип дискусійності в навчанні, принцип орієнтації на грецьку освіту, принцип імпровізації, принцип орієнтації на гуманітарні науки, принцип доступності освіти для всіх верств населення, «престижність освіти» у візантійському суспільстві. Усі принципи, що зумовлювали розвиток загальної освіти у Візантії, рівною мірою розповсюджувалися й на музичне виховання.

Специфічні принципи музичного виховання було визначено «102 правилами» Шостого Константинопольського Собору, що забезпечували успішну підготовку півчих і музичних дидаскалів: принцип ґрунтовності, принцип свідомого засвоєння знань, принцип свідомого навчання, принцип доступності. Йшлося про музичне виховання дітей. До групи «*дидактичних принципів*», які можуть бути використані в музичному вихованні й сьогодні, належали: принцип єдності музичного навчання, виховання й розвитку, принцип оптимізації процесу музичного навчання й виховання, принцип професійності, принцип зв'язку музики (хорового співу) й суспільного життя, принцип доступності та наочності, принцип активності, свідомості, принцип міцності, систематичності й послідовності, принцип захопленості. Отже, теоретична основа музичного виховання у Візантії була досить дієвою.

Доведено, що культурно-наукові надбання Візантії допомагають краще зрозуміти витоки вітчизняної освіти. Після прийняття християнства в Київській Русі (опосередковано через Болгарію) основні види візантійських шкіл і музичні форми літургії поступово ствердилися в повсякденному житті Київської Русі.

Показано, що зміст, методи та форми організації навчально-виховного процесу в школах Візантії були різноманітними. Школи розробляли власні статuti, за якими визначали кількість і якість наук (мистецтв) для майбутньої спеціалізації випускників. Особливим для візантійського середньовіччя є те, що тут із програм вищих навчальних закладів ніколи не зникла грецька філософія. Якщо вища школа в Західній Європі формувалася на межі XI - XII ст., то у Візантії доби раннього Середньовіччя вона вже діяла й здебільшого займалася підготовкою керівних державних кадрів світського призначення.

Аналіз методики середніх і вищих візантійських шкіл показав, що вона була спрямована на виконання усних і письмових завдань, самостійну роботу, методи діалогу й полілогу, володіння дидаскалів мнемонічними прийомами, підготовку школярів до написання коментарів до художніх і біблійних творів, екфраз (описів стародавніх пам'яток мистецтва), схед (авторських імпровізацій на довільну тему), перекладів з іноземних мов та їх порівнянь, здатність до алегоричного й екзегетичного тлумачення текстів Біблії. До методів навчання ми можемо віднести й змагання школярів, які постійно впроваджувалися вчителями, заучування, перекази, коментарі, імпровізації, дискусії.

Основною формою організації навчально-виховного процесу в школах Візантії були комбіновані заняття (розповідь дидакала, опитування, відповідь на запитання школярів), самостійна робота під час занять (написання творів, коментарів, перекладів на попередньо визначені теми), організація домашньої самостійної роботи та індивідуальних завдань.

У третьому розділі **«Візантійська педагогічна спадщина в церковній обрядовості Київської Русі»** виявлено візантійські традиції музичного виховання у творчій спадщині Феодора Печерського, Феодосія Печерського, Іларіона Київського, Климента Смолятича та Кирила Туровського, визначено етапи впровадження візантійських традицій на київських землях, схарактеризовано систему християнського музичного виховання в перших навчальних закладах Києва, визначено спільне та відмінне у візантійській і київській християнських традиціях, розкрито причини поступового витіснення «грецького чинника» в музичному вихованні дітей у Київській Русі, показано дієвість цих традицій на сучасному етапі розвитку освіти в Україні.

Візантійські традиції музичного виховання у творчій спадщині провідних церковних діячів Київської середньовічної держави в XI – XII ст. прослідковуються в кількох напрямках: по-перше, у невід’ємності музики від слів щоденних вранішньої та вечірньої молитов; по-друге, у розумінні співу як ангельських звуків, бажанні викоренити з нього все світське, все «непіднесене» й «низьке» (Кирило Туровський); по-третє, у впровадженні в співоchu практику таких книг із візантійського богослужіння як «Студійський статут» і «Псалтир» (Феодосій Печерський) з їх піснеспівами не лише для чернецького богослужіння й колективного співу, а й для повсякденної роботи; по-четверте, у вивченні церковного співу як обов’язкової науки на всіх ступенях навчання в школах;

по-п’яте, у започаткуванні спеціалізованої школи («Доместиків двір») у Києві для професійної підготовки церковних півчих (солістів і хористів), де викладали «доместики» на зразок візантійських «дидакалів»; по-шосте, у «високій» професійній манері співу з позицій візантійської естетики.

Упровадження візантійських традицій музичного виховання в церковну обрядовість та освіту Київської Русі здійснювалося поетапно. Кожний етап мав свої особливості, характеризувався певними кількісно-якісними показниками. Для виділення етапів впровадження візантійських традицій музичного виховання в церковну обрядовість та освіту Київської Русі ми виокремили низку критеріїв, що допомогли визначити хронологічні межі кожного з них, а також зміни в змісті та якісному наповненні. До цих критеріїв належать: комунікаційний, історико-географічний, мотиваційно-ціннісний, когнітивний та рефлексивний. Їхнє застосування допомогло виділити три етапи впровадження візантійських традицій музичного виховання в церковну обрядовість та освіту Київської Русі: *перший етап* (протовізантійський, 988–1050 рр.) – засвоєння візантійських традицій музичного виховання в чернецьких обителях Київської Русі; *другий етап* (візантійсько-київський, 1051 р. – середина XII ст.) – прихід до духовної влади митрополитів-русинів, активна діяльність Доместикового двору з підготовки півчих, підготовка власних професійних музикантів і педагогів; *третій етап* (київський, почався в середині XII ст.)

характеризується взаємодією візантійських і київських традицій музичного виховання та поступовим витісненням візантійського чинника на києворуських теренах.

Аналіз системи християнського музичного виховання в перших навчальних закладах Київської Русі дозволив виявити, що Київська Русь перейняла від Візантії християнську освіту, відмовившись від світської освіти Імперії. У XI – XII ст. починає простежуватися ступеневе навчання: початкову освіту здійснювали «майстри грамоти», які займалися навчанням дітей, часто поєднуючи педагогічну діяльність з іншою професією; другий ступінь навчання традиційно називався «школи навчання книжного»; третій завершальний ступінь проходив під керівництвом наставника. Музичне виховання здійснювали доместики, які водночас були композиторами, вчителями й регентами. У Києві існувала школа на зразок західних метризм – «Доместиків двір», де виховували професійних церковних музикантів.

Показано, що велике значення для формування й розвитку музичної культури та системи музичного виховання Київської держави мала перекладна література з грецької мови й розуміння грецької нотації. Серед принципів виховання, що застосовувалися в середньовічній Київській державі, можна виділити принципи поступовості, випередження теорією практики, володіння нотною грамотою, виховання дитини в аскезі, заперечення вільного вибору учнем свого наставника. Була обрана обов'язкова уніформа для школярів. Після прийняття християнства в Київській Русі почали відкриватися й жіночі навчальні заклади, де музичне виховання було обов'язковою умовою.

Спільне та відмінне в традиціях музичного виховання Візантії і Київської Русі прослідковується в наступних положеннях: музика та церковний хоровий спів посідали однаково гідне місце як у Візантії, так і в Київській державі, спочатку християнські общини, а потім монастирі й держава стали дбати про високу професійну підготовку хористів; незважаючи на те, що в освіті Візантії та Київської Русі спостерігаємо багато спільних тенденцій, освіта Візантії була складнішою, багаторівневою й розвивалася не лише для потреб церкви, а й для світських потреб; у Київській Русі помітні прерогативи церковної небагаторівневої освіти; важко визначити й характер школи «доместикового двору»; зміст музичного виховання відповідав загальному рівню розвитку суспільства в обох державах, проте Візантія була акумулятором культури та її носієм перед молодими європейськими країнами; відносна стабілізація зовнішнього й внутрішнього станів Візантійської імперії та Київської Русі пов'язана з розквітом освіти й хорового мистецтва, чому сприяли протекторські амбіції Імперії й тенденції до поглиблення знань і загального культурного рівня серед керуючої еліти в Київській Русі; києворуське музичне виховання орієнтувало на греко-християнську релігійну традицію, увібравши разом із нею сирійські та єврейські наспіви, полегшені для сприйняття за рахунок текстів рідною мовою; певні відмінності у візантійському та києворуському духовному співові простежуються від самого започаткування візантійської літургії в київських землях, що полягало в зміні наголосів у церковних хорах (рисунок 1).

Виявлено, що на сьогодні ми маємо три основні теорії щодо візантійського спадку в києворуській музичній культурі. Це теорія «трансплантації», теорія «діалогу культур», відповідно до якої перший із її учасників має великий запас накопиченого досвіду (Візантія), а другий (Київська Русь) – зацікавлений у його засвоєнні, а також теорія пріоритету давньої слов'янської національної культури над візантійським спадком, що доводить сильний вплив народної пісенності слов'ян на формування ранньої християнської музики в Київській державі.

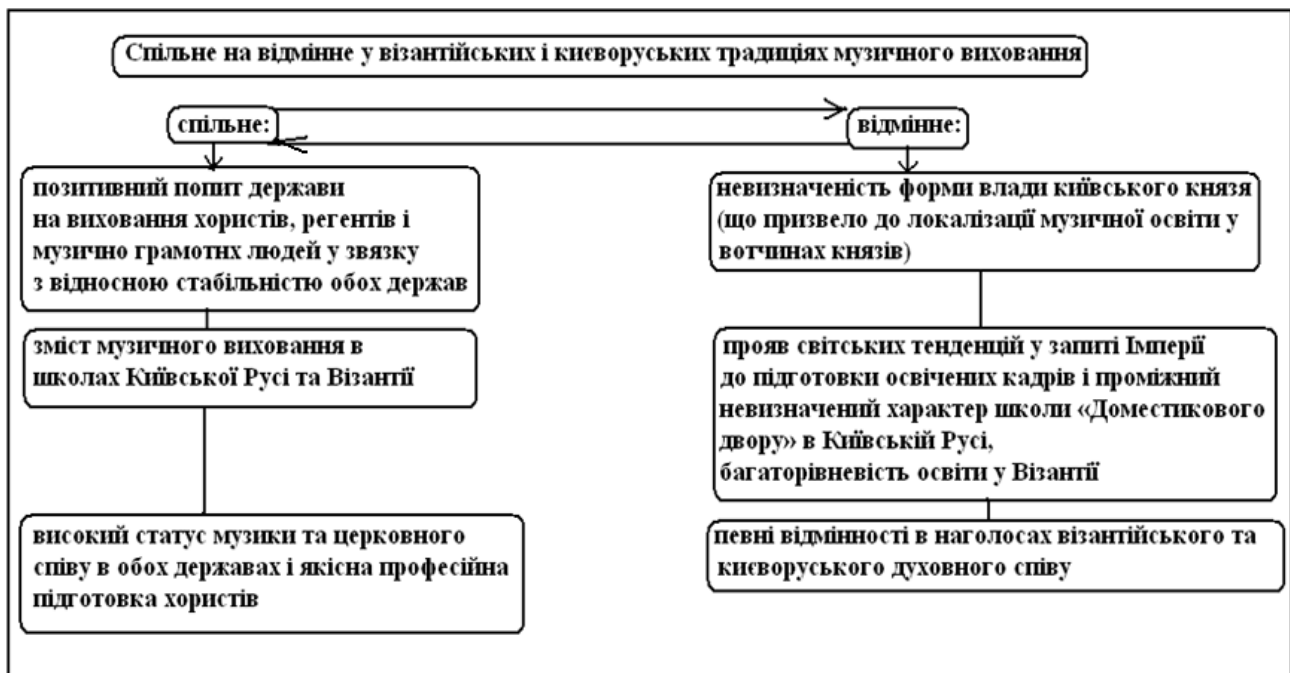

Рисунок 1. Спільне та відмінне у візантійських та києворуських традиціях музичного виховання

Показано, що причини поступового витіснення «грецького чинника» в музичному вихованні дітей у Київській Русі пов'язані, по-перше, з його домінуванням лише у великих культурних осередках Київської Русі на зразок Києва чи Новгороду; у поселеннях і невеликих містах у церковному співі переважали народні наспіви. По-друге, припинення постійних культурних контактів із Візантією призвело до виникнення двох тенденцій, одна з яких полягала в «консервуванні» візантійських традицій упродовж усього Середньовіччя, друга – у відмові від них. Перша тенденція розповсюдилася на східні райони колишньої Київської Русі, що знаходилися в залежності від монголів, друга – на західні, що відійшли до Литви, Польщі та Угорщини.

Проте залишки східного «візантійського» чинника в українській культурі визначили її цивілізаційний поступ на багато століть уперед, а традиції духовної хорової музики й музичного виховання й сьогодні впливають на пріоритетні орієнтири України у світовому освітньому просторі.

Урахувавши всі позитивні чинники впливу середньовічної візантійської та києворуської музики, ми довели ефективність її вивчення з дітьми з «особливими потребами». Завдяки доступному церковному співу здійснюється випереджальний розвиток цієї соціальної групи. Виховання засобами церковної

духовної музики дітей дошкільного віку без вад сприяє формуванню моральності й духовності, осмисленій мовній артикуляції, розвитку музичного слуху. Діяльність академічного ансамблю «Тисяча років музики» підтверджує факт доступності виконання церковних музичних творів, зокрема знаменного розспіву для всіх людей незалежно від віку, статі й рівня професійної музичної підготовки. Власне, у всебічному розвитку молоді, вихованні її морально-естетичних якостей – це один із демократичних засобів, що сприяє формуванню духовності людини. А неперевершена виховна сила церковного знаменного співу допомагає відродженню його в педагогічній практиці.

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язано наукову проблему виявлення й обґрунтування складників візантійської культурної спадщини в музичному вихованні та церковній обрядовості Київської Русі, доведено дієвість києворуських традицій музичного виховання на сучасному етапі розвитку освіти в Україні, що дає підстави зробити такі висновки:

1. Аналіз наукової літератури уможливив визначення *наукових підходів* (історико-порівняльний, історико-типологічний, антропософічний, персоніфікований, культурно-антропологічний, культурологічний, герменевтичний, андрогогічний, джерело-орієнтований) та *основних площин* (1) зарубіжна європейська історіографія; 2) вітчизняна історико-педагогічна думка; 3) російська церковно-педагогічна та історико-музикознавча наука) дослідження візантійської й давньокиївської традицій музичного виховання. Це дає змогу зробити висновок, що вказана проблема актуалізована й потребує подальшого наукового вивчення в усіх її напрямках. У дослідженні було *модифіковано теоретичні поняття* тієї епохи (доместики, апологетика, григоріанський спів, дидаסקали, погласиця, осьмогласся, скрипторій, «стовп», фітники) та узгоджено із сучасною теорією й практикою музичного виховання.

2. Передумови становлення традицій християнського музичного виховання розкрито завдяки аналізу соціально-економічних, культурно-політичних та етнокультурних змін у житті пізньоантичної спільноти після прийняття християнства. Кожна з передумов була визначена через дослідження тенденцій у всіх сферах життя: *соціально-економічні передумови* (тенденція до залучення в сферу дії раннього Християнства середніх і заможних станів населення; тенденція до переосмислення виховання «духовної людини», яка б володіла основами християнського співу); *культурно-політичні* (переосмислення розуміння «освіченої людини», вихованої на засадах Біблії та церковної християнської музики; ствердження монастирів як осередків культури й музичного виховання); *етнокультурні* (зворотні – орієнтація на напрацювання музикантів єгипетських храмів, тенденція до використання храмової культури Сирії та Вірменії, використання пізньоримської храмової музичної культури; зустрічні – збереження форми псалмодіювання й зміна його змісту, створення системи «теоретико-мнемонічних» методичних порад).

3. Теоретико-практичні засади музичного виховання у Візантії IV – IX ст. забезпечували професійну підготовку церковних хористів і загальний рівень музичних знань освічених людей, що підтверджується *ідеями навчання та виховання* «духовної людини» (ідея виховання людини духовною музикою, родинне музичне виховання, виховання на великій кількості духовних піснеспівів, ідея «виняткової місії людини» завдяки церковному співу, виховання в «любові» й ідея винятковості впливу співу а capella; ідея «дуалістичного» й «моновиховання»); *загальними принципами* (багаторівневність у музичному вихованні, вимогливість, системність, поступовість та послідовність, орієнтація на художнє виховання школярів, полімовність, дискусійність у навчанні, орієнтація на грецьку освіту, імпровізація, орієнтація на гуманітарні науки, доступність освіти для всіх верств населення), *музично-теоретичними принципами* (грунтовність, свідоме засвоєння знань, доступність) та *дидактичними принципами* (єдність музичного навчання, виховання й розвитку, оптимізація процесу музичного виховання, професійність, зв'язок музики й суспільного життя, наочність, активність, свідомість, міцність, систематичність); *методами* (діалог і полілог, змагання школярів, заучування, перекази, коментарі, імпровізації, дискусії), *прийомами* (мнемонічні, алегоричне та екзегетичне тлумачення текстів Біблії) та *формами організації начально-виховного процесу* (лекції, коментарі, комбіновані заняття, репетиції, диспути, індивідуальні завдання, самостійна робота, екфрази, схеди, переклади з іноземних мов і їхнє порівняння).

4. З'ясування місця традицій візантійського музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі показало, що культурно-наукове надбання Візантії є дуже важливим, бо допомогло краще зрозуміти витоки вітчизняної освіти. У процесі дослідження було доведено, що візантійські традиції музичного виховання у спадщині провідних церковних діячів Київської середньовічної держави прослідковуються в кількох напрямках: 1) у невід'ємності музики від слів щоденних вранішньої та вечірньої молитов; 2) у розумінні співу як ангельських звуків (Кирило Туровський); 3) у впровадженні в співочу практику таких книг із візантійського богослужіння, як «Студійський Статут» (Устав) і «Псалтир» (Феодосій Печерський) з їхніми піснеспівами; 4) у вивченні церковного співу як обов'язкової науки на всіх ступенях навчання в школах; 5) у започаткуванні спеціалізованої школи («Доместиків двір» у часи Іларіона Київського) у Києві для професійної підготовки церковних півчих (солістів і хористів); 6) у «високій» професійній манері співу з позицій візантійської естетики (Кирило Туровський); виокремлено критерії для виділення етапів упровадження візантійських традицій музичного виховання в церковну обрядовість та освіту Київської Русі (комунікаційний, історико-географічний, мотиваційно-ціннісний, когнітивний та рефлексивний); виділено *три етапи* їхнього впровадження (протовізантійський – 988–1050 рр., візантійсько-київський – 1051 р. – сер. XII ст., київський – розпочався в середині XII ст.); з'ясовано, що на сьогодні маємо три основних теорії щодо візантійського спадку в киеворуській музичній культурі – теорію «трансплантації», «діалогу культур» і пріоритету давньої слов'янської національної культури над візантійським спадком.

5. Виявлено *спільне* (відносна стабілізація зовнішнього й внутрішнього стану Візантійської імперії та Київської Русі в розглядуваний період; зміст музичного виховання в школах Київської Русі та Візантії; високий статус музики та церковного співу в обох державах і якісна професійна підготовка хористів) і *відмінне* (невизначеність форми влади київського князя та відносна стабільність у правлінні цезаря у Візантії; багаторівневість освіти у Візантії, прояв світських тенденцій у запиті держави до підготовки освічених кадрів і проміжний невизначений характер школи «Доместикового двору» в Київській Русі; відмінності в наголосах візантійського та киеворуського духовного співу).

6. У процесі наукового пошуку показано дієвість давньокиївських традицій музичного виховання на сучасному етапі розвитку освіти в Україні: 1) завдяки цій моделі здійснюється випереджальний розвиток дітей з «особливими потребами»; 2) твори візантійсько-київської музики сприяють формуванню моральності й духовності, осмисленої мовної артикуляції та розвитку музичного слуху в дітей дошкільного віку; 3) вивчення зразків киево-візантійської музики в педагогічних закладах III – IV рівнів акредитації є одним із демократичних засобів підвищення загальної культури, сприяє входженню України в європейський світ. Виявлено, що залишки східного «візантійського» чинника в українській культурі визначили її цивілізаційний поступ на багато століть уперед, а традиції духовної хорової музики й музичного виховання й сьогодні впливають на пріоритетні орієнтири України у світовому просторі.

Ця проблема складна й не вичерпується тими дослідженнями, що є на сьогодні. Її пріоритетними напрямками вважаємо: 1) дослідження візантійських традицій музичного виховання в сучасній мистецькій освіті; 2) місце системи освіти Магнаври у формуванні змісту навчання Острозького та Могилянського колегіумів; 3) значення Магнаврського університету для становлення західноєвропейських кафедрально-єпископальних шкіл вищого рівня та середньовічних університетів.

Основні положення і висновки дисертації викладені автором у наступних публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Лебединська, М. О. (2015). Музичне виховання дітей у добу Київської Русі (882 – 1132 рр.). *Естетика і етика педагогічної дії: збірник наукових праць*, Київ, Полтава, 9, 92–100.

2. Лебединська, М. О. (2016). Дослідження візантійських традицій виховання у релігійній обрядовості Київської Русі в зарубіжній історіографії. *Педагогічні науки*, Полтава, 66-67, 156–162.

3. Лебединська, М. О. (2016). Музична освіта дорослих в історико-педагогічній ретроспективі. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, Київ, 1(12), 80–87.

4. Лебединська, М. О. (2016). Спільне та відмінне у візантійській і давньокіївській християнських традиціях музичного виховання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, Суми, 8(62), 65–74.

5. Лебединська, М. О. (2017). Становлення музичної освіти в шкільній системі Києва XI століття. *Молодий вчений*, Полтава, 8.1 (48.1), 22–26.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

7. Lebedynska, Maryna. (2015). Artistic education at the age of Kievan Rus. *Education in Dubai*. №3 (125), 30–32.

8. Lebedynska, Maryna. (2017). Byzantine cultural Heritage in the Education of Manuscripts Kievan Rus. *Archives and Manuscripts: The Journal of the Australian Society of Archivists Ins.*, Vol 45. No 1'2, 52–66.

Навчальні посібники, навчально-методичні комплекси

9. Лебединська, М. О. (2016). *Візантійська музична спадщина в хоровій культурі Київської Русі: навчально-методичний комплекс для студентів закладів мистецького спрямування*. Київ: КНУіМ, 32.

10. Лебединська, М. О., Опенько, В. В. (2016). *Теоретичні засади Візантійської культурної спадщини в музичному вихованні Київської Русі: посібник для студентів закладів мистецького спрямування*. Київ : КНУКіМ, 70. (особистий внесок полягає в розробці теоретичних засад культурної спадщини Візантії в музичному вихованні Київської Русі).

11. Цебрій, І. В., Лебединська, М. О. (2016). *Історія музики традиційного суспільства від неоліту до середини XVIII століття (нарис)*. Ч. 1. *Історія стародавньої та середньовічної музики*. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 100. (особистий внесок – написала розділи з історії музики Візантії, Держави антів та Київської Русі).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Статті в інших виданнях

12. Лебединська, М. О. (2015). Музика як невід'ємна частина культурно-історичної спадщини українського народу в роботі музичного керівника. *Культурні практики як чинник соціокультурної модернізації сучасного українського суспільства*. Полтава, [режим доступу]: https://vk.com/doc11996994_437087712?hash=80d7acb8921504cf72&dl=6b/

13. Лебединська, М. О. (2014). Конструювання музики в дошкільному навчальному закладі як перший крок до політехнічної освіти. *Дидаскал*, Полтава, 14, 93–95.

14. Лебединська, М. О. (2017). Візантія і протестантський рух у Європі. *Епоха Реформації та сучасна Україна*, Полтава, 104–111.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації

матеріали та тези наукових доповідей

15. Лебединська, М. О. (2013). Український театр ляльок як різновид християнсько-обрядового виховного мистецтва. *Збірник матеріалів*

регіонального теоретико-практичного семінару викладачів спеціалізованих мистецьких навчальних закладів. Полтава, 73–77.

16. Лебединська, М. О. (2016). Музичне виховання у Візантії в контексті інноваційної української педагогіки. *Дидаскал*, Полтава, 16, 101–106.

17. Лебединська, М. О. (2015). Музичний розвиток дитини в добу Київської Русі. *Становлення та розвиток професійної європейської музики; духовно-релігійний аспекти: збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції*. Полтава, 98–102.

18. Лебединська, М. О. (2016). Основоволожні принципи музичного виховання у візантійських школах різних рівнів. *Становлення та розвиток професійної європейської музики: духовно-релігійний аспекти: збірник матеріалів II регіонального науково-практичного семінару*. Полтава, 83–91.

19. Лебединська, М. О. (2017). Становлення рівневої освіти у Візантії в добу Середньовіччя. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*. Суми, 4, 37–40.

АНОТАЦІЇ

Лебединська М. О. Візантійські традиції музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – м. Старобільськ, 2018.

У дисертації вперше досліджено традиції візантійського музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі; визначено наукові підходи та основні площини висвітлення цієї проблеми у вітчизняній і зарубіжній історіографії; розкрито соціально-економічні, культурно-політичні й етнокультурні передумови становлення традицій християнського музичного виховання й відповідні їм зворотні та зустрічні тенденції; проаналізовано теоретико-практичні засади (основоположні принципи, методи та форми організації занять) музичного виховання у Візантії IV – IX ст.; виявлено спільне та відмінне в традиціях музичного виховання та церковній обрядовості Візантії й Київської Русі, проаналізовано теорії «культурного діалогу», «трансплантації» та «пріоритетності слов'янської культури» у взаємодії візантійських і київських традицій; показано дієвість києворуських традицій музичного виховання на сучасному етапі розвитку освіти в Україні на прикладі їхнього випереджально-розвивального значення в дошкільному та вищому закладах освіти.

Ключові слова: візантійська традиція, етнокультурна традиція, музичне виховання, церковна обрядовість, принципи, методи, чинники, трансплантація, діалог культур.

Лебединская М. О. Византийские традиции музыкального воспитания в церковной обрядности Киевской Руси. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на получение научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – ДЗ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко». – г. Старобельск, 2018.

В диссертации впервые исследованы традиции византийского музыкального воспитания в церковной обрядности Киевской Руси; определены научные подходы и основные области этой проблемы в отечественной и зарубежной историографии; раскрыты социально-экономические, культурно-политические и этнокультурные предпосылки становления традиций христианского музыкального воспитания и соответствующие им обратные и встречные тенденции; проанализированы теоретико-практические основы исследования (основополагающие принципы, методы и формы организации занятий) музыкального воспитания в Византии IV – IX ст.; выявлено общее и отличное в традициях музыкального воспитания и церковных обрядах Византии и Киевской Руси, проанализированы основные теории «культурного диалога», «трансплантации» и «приоритетности славянской культуры» во взаимодействии византийских и киевско-русских традиций; показана действенность этих традиций в музыкальном воспитании на современном этапе развития образования в Украине на примере их опережающего и развивающего значения в дошкольных и высших учебных заведениях.

Ключевые слова: византийская традиция, этнокультурная традиция, музыкальное воспитание, церковная обрядность, принципы, методы, факторы, трансплантация, диалог культур.

Lebedynska M. O. Byzantine traditions of musical education in church ritualism of Kievan Rus. – Qualification scientific work as the manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of pedagogical sciences on the specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogy. – State Institution «Taras Shevchenko Luhansk National University». – Starobilsk, 2018.

The traditions of Byzantine music education in church ritualism of Kievan Rus are first studied in the dissertation. The scientific approaches and main areas of coverage of this problem in the national and foreign historiography are determined. The author reveals socio-economic, cultural-political and ethno-cultural preconditions of formation of traditions of Christian musical education and their corresponding reciprocal and counter-trends. Theoretical-practical principles (basic principles, methods and forms of organization of classes) of musical education in Byzantium of the IV – IX centuries are analyzed. The common and distinguished traditions of musical education and church ceremonies of Byzantium and Kievan Rus are revealed. The main theories of “cultural dialogue”, “transplantation” and “priority of Slavic culture” are analyzed in the interaction of Byzantine and Kievan Rus

traditions. The manuscript shows the effectiveness of the traditions of Rus in education at the present stage of the development of education in Ukraine on the example of their progressive and developing importance in preschool and at higher educational institutions.

An analysis of the system of Christian musical education in the first educational institutions of Kievan Rus allowed us to find that Kievan Rus was adopting Christian religious education from Byzantium, abandoning the secular education of the Empire: the initial education was carried out by the “masters of diplomas”; the second grade was the “school of studying books”; the third (final) degree was held under the guidance of a mentor. It was shown that musical education was carried out by the locals, who at the same time were composers, teachers and regents (“Domestic yard” in Kyiv, women’s educational institutions, where education was a prerequisite).

The common and different traditions of musical education of Byzantium and Kievan Rus are traced in the following positions: music and church choral singing occupy an equally worthy place both in Byzantium and in the Kyiv state, monasteries and the state began to care for the high professional training of choristers. It was shown that the education of Byzantium was more complex, multilevel, and planned not only for the needs of the Church, but also for secular needs. Kyiv musical education was oriented towards the Greek-Christian religious tradition, incorporating with it Syrian and Jewish tunes, facilitated for perception by texts in their native language; certain differences in the Byzantine and Kyivan spiritual singing were traced from the beginning of the Byzantine liturgy in Kyiv lands, which consisted in changing the emphasis in church choirs.

The thesis, taking into account all the positive factors influencing the medieval Byzantine and Kyiv music, proved the effectiveness of its study with children with certain psychological deviations and mental defects. Due to the available church singing, the advance development of this social group is carried out. The means of church spiritual music contribute to the formation of morality and spirituality, meaningful linguistic articulation, not to mention the development of musical hearing into the children of pre-school age without inferiority education. Actually, in the comprehensive development of youth, the education of moral and aesthetic qualities is one of the democratic means that contributes to the formation of human spirituality, helps to revive church singing in pedagogical practice.

Key words: Byzantine tradition, ethno-cultural tradition, musical education, church ritual, principles, methods, factors, transplantation, dialogue of cultures.

Підписано до друку 21.05.2018 р.
Формат паперу 60х84/16.
Папір офсетний. Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. 14109.

Видавець і виготовлювач ТОВ «АСМІ».
36011, м. Полтава, вул. Міщенка, 2.
Тел./факс: (0532) 56-55-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
Серія ДК №4420 від 16.10.2012 р.